

Stopniowanie przymiotników i przysłówków w miejskim języku mówionym

Przedmiotem moich badań językowych był stopień wyższy i najwyższy przymiotnika i przysłówka w tekstach gwary miejskiej. Jako materiał źródłowy wykorzystałam *Teksty języka mówionego mieszkańców miast Górnego Śląska i Zagłębia*¹ oraz *Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa*². Ponieważ analizowany przeze mnie materiał jest reprezentatywny dla mówionej odmiany języka, spróbuję dokładniej określić cechy tej odmiany. Czynnikiem konstytutywnym dla języka mówionego jest jednoczesność mówienia i myślenia. Nadrzędna pozycję wobec formy posiada treść. Sama czynność mówienia nacechowana jest silnym zautomatyzowaniem wyboru elementów językowych. Ostateczna forma wypowiedzi jest wynikiem zastosowania określonych praw językowych, a także wynikiem okoliczności mówienia. W. Lubas wymienia następujące czynniki decydujące o kształcie językowym wypowiedzi:

- treść wypowiedzi,
- społeczna pozycja rozmówców,
- zastosowany kod językowy (pisany lub mówiony),
- typ kontaktu (np. bezpośredni, w sytuacji rozmowy),
- sytuacja, w której odbywa się rozmowa (stopień oficjalności),
- cel rozmowy³.

Ze względu na zróżnicowanie socjalne i regionalne, teksty, które były przedmiotem analiz, zalicza się do gwary miejskiej. Odrębny status tej odmianie języka mówionego przyznają Z. Klemensiewicz⁴ i A. Furdal⁵. Gwara niejska mieści się w klasyfikacji Klemensiewicza między językiem ogólnym a językami regionalnymi, razem składającymi się na język narodowy. Dla A. Furdala dialekt miejski to:

"swobodny, niekontrolowany język potoczny, jakim posługują się mniej wykształceni mieszkańcy miast i osiedli oraz wsi, którzy wyzbyli się gwary, ale nie zdołali w pełni opanować języka literackiego".

Dialektom miejskim wyznacza Furdal zatem miejsce pośrednie między językiem literackim a dialektami ludowymi. Odrębne stanowisko zajmuje M. Karas. Stwierdza, że:

"cechą zasadniczą gwary miejskiej jest znaczna chwiejność i współistnienie u członków danej społeczności rozmaitych podsystemów zbliżających się i zmiernych do identyfikacji z językiem literackim"⁶.

Tak określona cecha jest właściwa nie tylko realizacji miejskiej - także wiejskiej. Autor nie znajduje dostatecznej ilości przesłanek na wyodrębnienie gwary miejskiej. Zauważa, że "nie ma potrzeby oddzielania gwary miast od innych wariantów języka polskiego, gdyż wzajemnie na siebie oddziałują"⁷.

Za Klemensiewiczem i Furdalem przyznają gwarze miejskiej status odrębnej odmiany językowej i przyjmują założenie, że zmierza ona do identyfikacji z językiem standardowym. Jednocześnie stawiam sobie za cel znalezienie odpowiedzi na pytanie o stopień identyfikacji dialektu miejskiego i języka literackiego w zakresie form stopniowania przymiotników i przysłówków.

Wypowiedzi stanowiące podstawę analiz mojego opracowania mają charakter dialogowy. Rozmówców cechuje duże zróżnicowanie społeczne (pochodzenie, wiek, wykształcenie, rodzaj wykonywanej pracy, itp.),

a same wypowiedzi różnorodność tematyczna. Badany zbiór liczy łącznie około 97,5 tysiąca wyrazów. Z tego 760 jednostek, czyli około 0,8% całości, to formy stopnia (np. *gorszy, ważniejszy, wcześniej, dłużej, najzdolniejszy, najprostszy, najdłużej, najbardziej*). Punktem odniesienia dla moich analiz są dane przedstawione w artykułach M. Zarebiny⁸ i H. Rybickiej⁹ oraz w pracy E. Zwierkowskiej¹⁰.

M. Zarebina rozpatruje formy stopnia przymiotników i przysłówków w 10 odmianach polszczyzny mówionej, które uwzględniają zróżnicowanie stylistyczno-formalne i stanowią łącznie zbiór 100 000 jednostek wyrazowych¹¹. Na przymiotnikowe i przysłówkowe formy stopnia przypada tu łącznie 785 użyc (ok. 0,8%). W wybranych utworach J. Iwazkiewicza, reprezentujących wszystkie rodzaje twórczości tego autora, mieszczącej się "w obrębie znormalizowanej stylistyki niezbyt awangardowej, a zarazem w pełni współczesnej", która zatem może być "typowym przykładem tendencji panujących w języku literackim ostatniego półwiecza"¹² Rybicka notuje 1244 formy stopniowania przymiotników i przysłówków, co stanowi około 0,8% całości liczącej 160 000 wyrazów. Nieco mniejszy udział (około 0,5%) mają formy gradacyjne w homiliach Jana Pawła II, tekstach pierwotnie pisanych, analizowanych przez E. Zwierkowską¹³. Ostatni wymieniony zbiór, stanowiący tło porównawcze dla moich obliczeń, obejmuje około 44 tysiące wyrazów, z czego 203 jednostki to formy stopnia.

Z przedstawionych zestawień liczbowych wnioskuję, że udział form gradacyjnych, zarówno dla polszczyzny mówionej, jak i dla kazań, reprezentujących język wtórnie mówiony, a także dla języka literackiego w jego odmianie pisanej, jest bardzo mały i nie osiąga 1% wszystkich wyrazów tekstu. Nie zależy to od długości badanego tekstu ani też od odmiany językowej, jaką tekst reprezentuje.

Interesujące rezultaty dało zestawienie danych liczbowych dotyczących udziału stopniowania morfologicznego i opisowego. Przedsta-

wia się to następująco: w badanych tekstach gwary miejskiej zanotowałam 98,3% form utworzonych morfologicznie (747) i 1,7% opisowo (14 form, m.in. *bardziej nowoczesny, bardziej funkcjonalny, mniej nerwowy, najbardziej elegancki, najbardziej elegancko*). W Polszczyźnie mówionej, badanej przez M. Zarębinę, stopniowanie morfologiczne stanowi 94,15% (740 form), opisowe 5,85% (46 form); w tekstach J. Iwaszkiewicza opracowanych przez H. Rybicką, odpowiednio 94,7% (1180) i 5,3% (64 formy), i wreszcie w homiliach Jana Pawła II, analizowanych przez E. Zwierkowską, stopniowanie morfologiczne to 90,2% całości (183 formy), stopniowanie opisowe - 9,8% (20 form). Zatem największy udział stopniowania opisowego notujemy w tekstach homilii Jana Pawła II - 9,8%. Jest to wartość porównywalna ze wskaźnikiem wyrażającym udział stopniowania opisowego w tekstach J. Parandowskiego; wynosi on 9,8%¹⁴. Procentowy udział stopniowania opisowego w tekstach J. Iwaszkiewicza jest porównywalny z odnośnymi wartościami w tekstach J. Gerharda (4,6%) i W. Machejka (6%)¹⁵, a także z polszczyzną mówioną, dla której dane liczbowe przytaczam za M. Zarębiną - 5,85%. Wysoki udział form opisowych w polszczyźnie mówionej analizowanej przez M. Zarębinę wywołany jest prawdopodobnie obecnością wypowiedzi o charakterze oficjalnym, między innymi dyskusji naukowych i wypowiedzi radiowych.

Przytoczone wyżej liczby potwierdzają wskazywaną przez językoznawców tendencję do szerzenia się opisowych form stopnia w języku polskim¹⁶. Nie poddaje się tej prawidłowości gwara miejska, dla której stopniowanie opisowe wyraża się wskaźnikiem 1,8%. Jest to prawdopodobnie wynikiem zachowawczego charakteru gwar, pewnej "odporności" językowej gwar wobec "nowego".

W tekstach języka mówionego w obrębie form stopnia występuje wyraźna przewaga form przysłówkowych nad przymiotnikowymi. U Zarębiny w polszczyźnie mówionej odpowiednio 455 : 331, w gwarze miej-

skiej analizowanej przeze mnie 502 : 258. Jest to związane z tym, że w języku mówionym częścią mowy o największej frekwencji jest czasownik, dla którego podstawowym określeniem jest właśnie przysłówek. Inaczej kształtuje się sytuacja w tekstach odmiany pisanej, w której ilościową dominację nad innymi częściami mowy posiada rzeczownik. Konsekwencją tego jest przewaga przymiotnikowych form stopnia (przymiotnik jest określeniem do rzeczownika) nad formami przysłówkowymi. Rybicka w tekstach pisanych J. Iwaszkiewicza naliczyła 772 przymiotnikowe formy stopnia i 472 formy przysłówkowe; Zwierkowska w tekstach prymarnie pisanych Jana Pawła II zanotowała 117 przymiotnikowych form stopnia i 86 form przysłówkowych.

W zakresie częstości użycia form komparatywu i superlatywu w języku pisany i mówiony obserwujemy przewagę tych pierwszych. W badanych przeze mnie materiale wyraża się to stosunkiem: w obrębie przymiotnika 161 form w komparatywie i 97 w superlatywie; w obrębie przysłówka odpowiednio 405 i 97 form. Jest to absolutna prawidłowość w odniesieniu do przysłówka, potwierdzona przez wszystkie porównywane teksty. Natomiast wśród przymiotnikowych form stopnia obserwujemy pewne odstępstwa od wskazanej regularności (np. w homiliach przewagę stanowi superlativus, co się wyraża liczbowo stosunkiem 75 : 42; również w niektórych rodzajach twórczości J. Iwaszkiewicza dominuje superlativus, np. w listach 49 : 33, w prozie poetyckiej 61 : 34 czy w dramatach 51 : 35). Być może należy to tłumaczyć osobliwością stylu autorskiego, tematyką i charakterem wypowiedzi.

Dotychczasowe rozważania dotyczyły różnic w zakresie struktury form stopniowania w różnych odmianach współczesnej polszczyzny. W dalszym ciągu zajmę się różnicami słownikowymi między odmianą mówioną a pisaną w obrębie form stopnia.

Zróznicowana tematyka i reprezentowanie różnych odmian językowych to czynniki warunkujące występowanie określonych leksemów. Występujące w utworach J. Iwaszkiewicza formy: *bardziej intensywne, bardziej konkretne* myślenie, *najbardziej intelektualne* utwory, jedna z *pamiętniejszych* podróży, czy w homiliach Jana Pawła II formy: *Najświętsza* Ofiara, *najgłębsze* dziękczynienie, *najdonioślejsza* prawda i wiele innych, ze względów treściowych i stylistycznych nie pojawiają się w tekstach gwary miejskiej. Z kolei częste w gwarze miejskiej formy stopnia określonych leksemów z tych samych względów nie pojawiają się, albo też występują sporadycznie i pełnią dodatkowe funkcje, np. stylizacyjne, w języku literackim. Spośród leksemów o dużej frekwencji w tekstach gwary miejskiej wskażę kilka najczęstszych. Są to przymiotniki: *dobry, stary, młody*, i przysłowki: *późno, wiele, daleko*, występujące w konstrukcjach:

- z przysłówkową formą stopnia, np.:

Przed czterema laty to przychodziło *więcej* uczestników;
chciałabym się ze swoich obowiązków *jak najlepiej* wywiązać;

- z przymiotnikową formą stopnia, np.:

chleb był *lepszy* niż ten, co teraz jest;
ja byłam *najstarsza* z rodzeństwa¹⁷.

Wielokrotne użycie form stopnia wskazanych leksemów doprowadziło do osłabienia ich pierwotnej funkcji porównawczej na rzecz funkcji terminotwórczej, czyli do tzw. leksykalizacji. W odmianie mówionej języka zdecydowanie najczęściej leksykalizacji ulegają formy stopnia utworzone od przymiotników *stary* i *młody*. Najczęściej pojawiają się zleksykalizowane konstrukcje typu *młodszy (najmłodszy) brat, starsza (najstarsza) siostra* itp. Leksykalizacja (często tylko doraźna) tych właśnie leksemów jest w pełni uzasadniona tematyką wypowiedzi i codzienną koniecznością nazywania osób z uwzględnieniem stopnia pokrewieństwa, relacji wiekowych itp. Z kolei zakres

tematyczny wypowiedzi Jana Pawła II warunkuje leksykalizację superlatywu *najświętszy*, w połączeniach wyrazowych typu: *Najświętsza Ofiara*, *Najświętszy Sakrament*, *Najświętsza Eucharystia* itp. Przytoczone wyżej konstrukcje semantycznie zbliżają się do wyrażen o znaczeniu elatywnym, w których oznaczanej cechy nie porównuje się z cechami innych obiektów.

Za cechy zasadnicze gwary miejskiej uznano jej chwiejność i zmierzanie do identyfikacji z językiem literackim. Zakres procesu identyfikacji i istniejące jeszcze elementy różniące gwarę miejską od języka standardowego, literackiego, pełniącego funkcję ramy odniesienia, został uwidoczniony na przykładzie form stopniowania przymiotników i przysłówków. W żadnej z branych pod uwagę odmian języka formy stopnia nie przekraczają 1% wszystkich wyrazów tekstu. Udział stopniowania opisowego różnicuje wyraźnie gwarę miejską na tle pozostałych tekstów - stopniowanie opisowe ma w gwarze miejskiej charakter śladowy. W tekstach języka mówionego gwary miejskiej zaznacza się wyraźna przewaga przysłówkowych form stopnia, zaś w odmianie pisanej języka - dominacja form przymiotnikowych. Znaczną identyfikację obu odmian obserwujemy w zakresie częstości użycia form komparatywu i superlatywu zarówno w obrębie przymiotników, jak i przysłówków. W zależności od tematyki elementem różnicującym odmianę pisaną i mówioną jest słownictwo. Występuje tu znaczna chwiejność, jeśli idzie o frekwencję poszczególnych leksemów, a także o stopień leksykalizacji niektórych z nich.

PRZYPISY

¹ *Teksty języka mówionego mieszkańców miast Górnego Śląska i Zagłębia*, pod red. W. Lubasia, 2/1, Katowice 1980.

² Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa, praca zbiorowa pod red. B. Dunaja, Kraków 1979.

³ W. Lubaś, *Spółeczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny*, Kraków 1979, s. 32.

⁴ Z. Klemensiewicz, *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1953.

⁵ A. Furdal, *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1973, s. 20-21.

⁶ M. Karas, *Jak jest z tymi gwarami miejskimi czy też miastowymi*, w: *Miejska polszczyzna mówiona. Metodologia badań*, Kraków 1976, s. 30.

⁷ M. Karas, op. cit., s. 33.

⁸ M. Zarębina, *Formy stopniowania przymiotników i przysłówków w polszczyźnie mówionej* (praca w druku)

⁹ H. Rybicka, *Morfologiczna i syntaktyczna charakterystyka konstrukcji komparatywnych w wybranych utworach J. Iwaszkiewicza*, w: *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, pod red. H. Orzechowskiej, t. 2, Warszawa 1980, s. 155-167

¹⁰ E. Zwierkowska, *Formy stopnia w tekstach homilii Jana Pawła II*, maszynopis pracy magisterskiej, WSP Kraków 1990

¹¹ M. Zarębina, *Próba statystycznej analizy słownictwa polszczyzny mówionej (synteza danych liczbowych)*, Wrocław 1985.

¹² H. Rybicka, op. cit., s. 155

¹³ Opracowanie E. Zwierkowskiej dotyczy języka homilii Jana Pawła II, który jest reprezentatywny dla odmiany wtórnie mówionej i jest brany pod uwagę z dwóch co najmniej względów: wobec braku opracowań zagadnienia form stopnia stanowi - razem z pracą H. Rybickiej i M. Zarębiny - jedyne tło porównawcze i pozwala na pokazanie, że udział form gradacyjnych nie zależy od długości badanego tekstu ani też od odmiany językowej, jaką tekst reprezentuje.

¹⁴ H. Rybicka, op. cit., s. 156.

¹⁵ Ibidem, s. 156.

¹⁶ W. Pianka, *Z semantyki stopniowania leksemów parametrycznych w języku polskim*, w: *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, pod red. H. Orzechowskiej, t. 3, Warszawa 1982, s. 9-19; M. Zarebina, *Formy stopniowania przymiotników i przysłówków w polszczyźnie mówionej* (praca w druku); H. Satkiewicz, *Odmlana wyrazów*, w: D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1987, t. 1; A. Zareba, *Pisma polonistyczne i slawistyczne*, Warszawa - Kraków 1983.

¹⁷ W tekstach źródłowych stosowany jest zapis półfonetyczny.

Urszula Majcher-Legawiec

La comparaison des adjectifs et des adverbes dans la langue parlée de ville

Sur la base des formes de comparaison des adjectifs et des adverbes l'auteur démontre l'extension du procès de l'identification et les éléments, toujours existant, qui diffèrent le dialecte de ville de la langue littéraire. Dans toutes les variantes de la langue analysées, les formes de comparaison n'ont pas dépassé 1% de tous les mots du texte. L'emploi de la comparaison descriptive est un élément de différenciation - dans le dialecte de ville pourtant il a un caractère vestigieux. Dans la langue parlée du dialecte de ville on constate la majorité de formes adverbiales de comparaison; dans la variante écrite - la domination des formes adjectives. La fréquence d'emploi des formes du comparatif et du superlatif est comparable aussi bien pour les adjectifs que pour les adverbes dans les deux variantes. Par rapport à la thématique le vocabulaire différencie la variante parlée de la variante écrite. Le fait se révèle au niveau de la fréquence de lexèmes particuliers, et aussi dans le procès de leur lexicalisation.